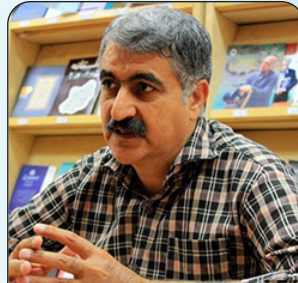

آب انبار تکیه امیرچخماق

لجن کش راه دارد؛ اتاق لجن کش، سه معبر آب، دوتا برای سرریز آب و سومی برای ورودی آب بوده است. مصالح این آب انبار از آجر، خشت خام، گل، ساروج و چوب فراهم شده است.

این آب انبار چون در مسیر قنات جدید بوده، از آب شیرینی که از صحرای خویدک جاری بوده، سیراب می شده است، بنابر گفته مقیمان یزدی، راهروی این قنات در فاصله ۳،۵ متری از سطح زمین راهی می شده است و هرزآب آن از دریچه ای که در زیر کف مخزن جای داشته به شاخه شیرین قنات زارچ در عمق ۳۵ متری از کف زمین وارد می شده است. با توجه به قرار گرفتن آب انبار در محل حسینیه امیرچخماق، حسینیه بزرگ و مرکزی یزد، در روزهای سوگواری و هنگام نخل برداری، جمعیت انبوهی را پذیرا بوده است. این مکان وقفی باینکه در چند قدمی آب انبار سنی فاطمه (امیرچخماق) قرار داشته، با این وجود، اهالی چند برزن را سرشار از خنکای زلال خود می کرده که از آن جمله اند: شاهدباز، گازرگاه، بافقی ها، گل مشکی، امیرچخماق و نیز مراجعان به بازارچه های غلامعلی سیاه، حاجی قنبر، بازارهای یزد، کاروانسراهای امیرچخماق، میرزا حسن و علی چی و در کل، یکی از آب انبارهای پرمصرف یزد بوده است.

این بنا به ثبت آثار ملی کشور رسیده است. اخیرا با پشتکار مسئولان موزه آب یزد بخشی از موزه به این مکان منتقل شده است.

برشی از کتاب یزد؛ یادگار تاریخ ۳

حسین مسرت
پژوهشگر و نویسنده

۲- بادگیرهای آب انبار در بدنه دیوار بازارچه حاجی قنبر جاگرفته است و چیزی را که در دیگر آب انبارها به نام بادگیری بینیم در اینجا مشاهده نمی شود. ۳- پلکان آب انبارها در اکثریت قریب به اتفاق، وسط خزینه قرار دارد و شاید علت، آن بوده است که اگر می خواستند پلکان به وسط خزینه برخورد کند باید دقیقاً زیر مناره ها را خالی می کردند که این مسئله استقامت مناره ها را کم می کرد.

سه ویژگی برشمرده این گمان را تقویت می بخشد که آب انبار به طور حتم می باید هم زمان با ساخت بازارچه، یعنی در سده نهم احداث شده باشد.

خزینه آب انبار در ژرفای چهارده متری از کف زمین حفر شده و چنانکه گفته شد، سقف خزینه همکف بازارچه است.

ارتفاع آبگیر آن ۹ متر بوده و بقیه برای تهویه آب و هوای مخزن و پیشگیری از رسوخ رطوبت آب به بازارچه و مناره خالی مانده است. پلکان آن تمامی سرپوشیده با سقف ضربی و قوسی از نوع جناغی است. قطر مخزن هم با پلان مدور ۹ متر بوده و در نتیجه، حجمی در حدود ششصد متر مکعب آب را در خود نگه می داشته است و بر فراز آن چهاربادگیر چهاروجهی، هرکدام بادو دهانه قرار داشته که به مرور زمان دوتای آن از بین رفته و دوتای دیگر در بدنه دیوار بازارچه قرار دارد.

اما اخیرا به همت موزه آب یزد، یک بادگیر آن به شکل سنتی و اصلی خود بازسازی شده است. بلندی ساقه بادگیر از پشت بام بازارچه ۱،۵ متر بوده است. دیگر بخش هخای آب انبار عبارت است از چهار دریچه برای چهار بادگیر که یکی از آن ها به اتاقک

همزمان با ساخت بازارچه حاجی قنبر به دستور نظام الدین حاجی قنبر جهانشاهی، از کارگزاران دستگاه پرخیر و برکت جهانشاه قره قوینلو و فرمانروای آبادی دوست یزد، آب انباری با استادی و مهارت در زیر تکیه امیرچخماق در اواسط سده نهم قمری (حدود ۸۶۱) ساخته شد. ساخت این بنا تقریباً پس از ساخت دیگر بناهای مجموعه امیرچخماق، مانند آب انبار سنی فاطمه و مسجد امیرچخماق است و در ردیف موقوفات آن امیر فرماندار قرار دارد.

اما گزارشگر میراث فرهنگی یزد با توجه به نوع معماری و مصالح به کاررفته در آثار و ابنیه مجاور آن، این آب انبار را متعلق به دوره صفویه می داند.

تنها ورودی آب انبار، در دو مین صفحه شمالی تکیه واقع شده و برای رسیدن به پاشیر محل برداشت آب، ۵۲ پله را باید پیمود. در گذشته، آب مخزن از طریق فضایی به نام خرطوم که در ارتفاع ۴۰ سانتی متر از کف مخزن و به طول ۳،۵ متر بود، به پاشیر می رسید، اما اخیراً میراث فرهنگی یزد با ایجاد برشی راهرومانند به عرض ۱۳۰ سانتی متر در محل ذکر شده، امکان دسترسی به درون مخزن از محل پاشیر را برای گردشگران و علاقه مندان به معماری آب انبارها میسر نموده است و در راه پله و دیگر بخش های آن چراغ برقی نصب گردیده است.

سه ویژگی انحصاری را برای این آب انبار برشمرده اند که نشان از هوش و ذکاوت معماران و سازندگان آن می دهد: ۱- تمام بدنه آب انبار در زمین مدفون است، حتی گنبد فوقانی تهویه هوا هم در دل زمین قرار دارد و تیزه گنبد در سطح زمین است؛

روایت آب و گردشگری

در جهان امروز که از یک سوی چشم اندازهها و برنامه ریزی ها همگی بر مبنای رشد و توسعه بیشترتعریف می شود و از سوی دیگر از آنجا که آب محور حیات بخش هر حرکتی می باشد، بشر علیرغم پیشرفت های بزرگی که در استحصال آب از منابع مختلف به دست آورده است ولیکن هر روز که می گذرد تشنه تر از دیروزی می باشد. توسعه ناموزون و بی ملاحظه کنونی، سبب شده است که آگاهان و پیش تدبیران، بیش از هر زمان دیگر بر آن باشند تا همگان را از عواقب تاسف بار این روند مخرب و آینده تاریک و نگران کننده محیط زیست بشر و در نهایت خود بشر آگاه سازند. به قول حافظ شیرین سخن:

مزاج دهر تبه شد در این بلا حافظ
کجاست فکر حکیمی و رای برهنمی

یکی از راه های مقابله با ادامه این روند مخرب، آگاهی دادن به مردم، فرهنگ سازی و معرفی الگوی صحیح می باشد تا خود انتخاب کنند توسعه به معنای نابودی و فنا و با توسعه به معنای پایداری و ماندگاری. از همه راه های رفته و نرفته و ابزارهای متعدد برای فرهنگ سازی و تعریف الگو، ظرفیت های متعدد گردشگری از ابزارهای مهمی است که می تواند در این به کار گرفته شود. می تواند پیام منطقی و اثربخشی را به عموم جامعه مخابره نماید و نشان دهد که راه درست حفظ و الگوی صحیح استفاده از محیط زیست چیست و در کجا باید آن را جستجو کرد. اساساً امر گردشگری و استفاده از آن در الگوسازی موضوعیست که از گذشته های دور همواره مورد تاکید خردمندان و بزرگان جهان بوده است. در قرآن کریم بیش از پنجاه آیه به دنیاگشتن و دنیا دیدن و عبرت گرفتن از آن پرداخته است. در آیه ۱۰۹ سوره مبارکه یوسف (ع) آمده است که:

أَلَمْ يَسْئُرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
آیا در زمین سیر و سفر نمی کنند که بنگرند سرانجام پیشینیان آنان چه بوده است.

در کتاب ارزشمند گلستان، سعدی سلطان سخن چنین آورده است: « فواید سفر بسیار است، از نزهت خاطر و جر منافع و دیدن عجایب و شنیدن غرایب و تفرج بلدان و مجاورت خلان و تحصیل جاه و ادب و مزید مال و مکتسب و معرفت یاران و تجربت روزگاران». اگر خوب و آراسته کنیم از این دست تاکیدات و توصیه ها در فرهنگ، آیین و تاریخ بشری بسیار است. یکی از بارزترین مثال ها، داستان حکیمانه منطق الطیر عطار نیشابوری است. این داستان زیبا و آموزنده با سفر شروع می شود. مرغانی که می خواهند به اصل حقیقت که همان سیمرغ می باشد دست یابند و سفری سخت و پرمارت و خطرناک شروع می کنند و در آخر به مقصود که چیزی جز خود آنها نیست می رسند. با استفاده از ظرفیت ها و جذابیت های امر گردشگری چه بسا مردمان بسیار را می توان با سیمرغ های فراموش شده در پس فرهنگ مصرف گرایی و ماشین زدگی آشنی داد. دیدن آنچه که گذشتگان ما به خصوص در مناطق کویری برای حفظ آب، استفاده درست از همه جنبه های آن و توسعه جوامع خویش با دانش و ابزار آن روز و بر اساس سازوکار سازگاری با کم آبی کرده اند، الگویی فاخر و درسی ژرف برای ما دارد. سازه های تاریخی آبی را اگر به درستی دریابیم و روایتی صادق و سلیس از آنچه گذشتگان ما ثبت کرده اند با آن در آمیزیم خود بهترین درس عبرت آموز برای تشنه کامان دائمی امروز خواهیم بود.

محمد مهدی جوادیان زاده

مدیرعامل شرکت سهامی آب منطقه‌ای یزد

آب و آیین

آب کیمیای کوبیرنشینان است که در ژرفای زندگی‌شان ریشه دوانده، چندان که آیین نگرش مجموعه‌ای از آداب و رسوم و سنن را آفریده که در جشن‌ها، عزاداری‌ها و رفتارهای اجتماعی‌شان مانند ماندن وقف و نذر و قربانی بروز یافته است.

مردم این پاره‌های جغرافیایی، مساجد را که پایگاه ملاقات با خدا هستند در کنار جوی‌های آب و مظهرهای قنات بنا می‌نهادند. که از آن جمله می‌توان از مسجد جامع شهر قدیم گناباد در کنار مظهر قنات، مسجد جامع یزد در کنار پایاب قنات و مسجد کوشکنو در کنار آب انبار را نام برد. حسینیه‌ها نیز که از مراکز گرد همایی‌های مذهبی در میان شیعیان هستند، در نزدیکی آب (مظهر)، پایاب و آب انبار احداث می‌شدند که تکیه امیرچخماق در کنار آب انبار امیرچخماق و حسینیه کوشکنو در کنار آب انبار کوشکنو از آن جمله‌اند. در مکان‌هایی که آب، این موهبت الهی، بر سطح جاری می‌شود کوبیرنشینان مراسم سوگواری خود را برپا می‌کنند و شکر نعمت را به جای می‌آورند. جالب آن جاست که دایره آداب و رسوم کوبیرنشینان از سایر مناطق ایران گسترده‌تر است چرا که این مردم برای شکل دادن زندگی در بهر هویت کوبیر علاوه بر شکیبایی و کوشایی بی‌مانند، تکیه بیشتری بر دادر دهمشند خویش دارند و مهربانی آفریدگار را بیشتر مشاهده کرده و شکرگزارترند.

دانش و بینش مذهبی مردم دیار کوبیر باعث وفاداری بیشتر آنها به مقدسات و آیین‌های مذهبی شده است. آیین‌هایی که با توجه به نقش آب در کرپلا و دستیابی دشوار به آن برای کوبیرنشینان، آمیخته به آب شکل یافته‌اند. محرم با بیشترین قداست و اهمیت در همجواری قنات با تاریخی تنیده در زندگی مردم ایران در بسامدی بالا راجع نهاده می‌شود. آیین در جای‌جای سرزمین‌های کوبیری ایران جلوه گراست که از آن جمله می‌توان از رسم روستای ریزاب نیریز نام برد که آب در روز عاشورا به محل عزاداری روان می‌شد و اینکه در آن روز نوبت آب کدامیک از اهالی باشد را نشان نگاه مهربان امام حسین می‌دانستند. رسم زیبایی دیگر را مردم روستای حاجی آباد زرین اردکان دارند که در روز عاشورا به میدان ده می‌روند، گرد مظهر قنات حلقه می‌زنند و نوحه‌هایی می‌خوانند که در آنها آتش‌تنگی و عطش شهیدای کرپلا سخن رفته است. از این گونه مراسم‌ها در میان مردم دیار کوبیر فراوان است که از دیگر مانند‌های آن می‌توان به آیین عزاداری در مظهر قنات چشمه سلیمانیه کاشان، توت اردکان، امامزاده بزم بوانات، رباط اردکان، اعتقادات مردم سریز، رها کردن آب در شادابخت نیریز و... را نام برد که شرح خود را این سخن نمی‌کنند.

آنچه در این بین زیباست در هم تنیدگی آب و آیین است که خود از نشانه‌های اهمیت هر دو آنها در این کران به شمار می‌رود. پاسداشت آیین‌ها از سوی منجر به ترویج فرهنگ احترام به آنها شده و از سوی دیگر به همبستگی جامعه کمک می‌کند. توجه به مقوله گردشگری آب و آیین منجر به دوستی فرهنگ‌ها، ایجاد علاقه بین جامعه میزبان و گردشگر، غنای فرهنگی و پایداری فرهنگ آیینی مردم دیار کوبیر خواهد شد. باشد آب و آیین را پاس داریم.

■ الهام راعی

مشاور علمی مرکز بین‌المللی قنات و سازه‌های تاریخی آب

تعریف مسیر گردشگری آب‌های زیرزمینی در یزد

و به مهاجرت اجباری برخی از نخبگان مخلف وی به عنوان حکم تبعید دستور داد. امروزه این بنا به نام زندان اسکندر در مرکز بافت تاریخی یزد واقع شده است. به منبای آنچه از تواریخ کلاسیک یزد بر می‌آید، شاید بشود تکنولوژی حیرت‌انگیز انتقال آب به شهر از کوهستان‌های اطراف با فاصله ده‌ها کیلومتر از طریق تونل‌های زیرزمینی و ساخت فضاهای برداشت آب را به ایده همین نخبگان مهاجر به یزد نسبت داد. اما آنچه که هست و دقیقاً هم نمی‌دانیم از کجاست، چنین سیستم انتقال و مدیریت توزیع آب در یزد باعث پایداری سرزمین در طول اعصار شد.

پس از ماه‌ها مطالعه و تحقیق درباره جایگاه آب در میان پیشینیان یزد و با ترسیم نموداری از ارتباط میان فضای حکمرانی شهری، بازار و مسجد جامع به عنوان سه رکن اساسی شهر پس از اسلام در یزد، مسیری از گردشگری آبی طراحی شد که از میدان امیرچخماق یزد به عنوان پایگاه حکمرانی از عصر تیموری آغاز و از میانه بازار تا مسجد جامع و پس از آن امتداد باید مراکز مهم دسترسی به آب نیز در همین مسیر تبیین شود. مسیری که هفت ایستگاه توقف یا هفت منزل داشت که هر منزل نمودی از جنبه‌های مختلف زندگی پیشینیان را در برمیگرفت. پایاب، سرداب، آب انبار، آسیاب آبی کوبیری، رختشوی خانه و حمام سنتی را در یزد معرفی می‌کرد و نمودی از علم، سیاست، مذهب، تجارت و آیین رواداری و قنات‌سازی را به مخاطب عرضه می‌داشت. زندگی گذشتگان درباره آب را با زمانایی می‌نمود و در نهایت تصویری جامع از آنچه «تمدن کاریزی» خوانده می‌شود به دست می‌داد. آنگاه این مسیر گردشگری آب زیرزمینی در شهر یزد با عنوان «هفت روایت آب و زندگی» نام‌گذاری شد.

مهم‌ترین نکته در تعریف مسیر گردشگری آب زیرزمینی، بازیابی ارزش آب‌های زیرزمینی بود. چیزی که ماه‌ها بعد در مارس ۲۰۲۲ از سوی سازمان ملل متحد به عنوان شعار روز جهانی آب اعلام شد: «آب‌های زیرزمینی، مرئی کردن نامرئی». مسیر ما از آب انبار تکیه امیرچخماق آغاز می‌شود. از موزه آب یزد که بر روی در رشتنه قنات بنا شده می‌گذرد. به غرب خانه دروازه مهریز می‌رسد، محل اسکان موقت مسافرینی که تازه به شهر یزد می‌رسیدند و در خنکای شهر زیرزمینی بازار یزد و در کنار مسیر عبور آب قنات استراحت می‌کردند. پایاب مسجد جامع یزد مقصد چهارم است. مسیر ما از آنجا تا حمام سنتی کمالیه و سپس به رختشوی خانه می‌رود و در شگفتی آسیاب آبی وزیر که به هرکند سعی ایجاد فشار آب با تغییر سطح مسیر آب قنات، سنگ آسیاب را به حرکت درمی‌آورد پایان می‌یابد.

منزل آخر، آسیاب آبی وزیر یزد، طراحی: شعری اولیا
ما روح زندگی گذشتگان را در نقاشی‌های خلق شده روی عکس‌های بقایای اماکن مسیر به تصویر کشیدیم تا سرگذشت مقاصد خود را به زبانی دیگر بیان کنیم. مسیر گردشگری ما، همان مسیر قنات است که از زیر شهر می‌گذرد. اما در واقع، شهر بر روی مسیر قنات ساخته شده و توسعه یافته است. مادر این مسیر نشان می‌دهیم که معماری سنتی شهر و ارتباط میان ارکان آن به چه شکل بوده و معنای مدیریت سنتی آب چیست. در تحلیلی جامعه‌شناختی، مسیر گردشگری آب در یزد نشان داد که برخلاف آنچه کارل ویتفولگ (۱۸۹۶-۱۹۸۸) در کتاب استبداد شرقی پیشنهاد می‌کند، یک نظام اجتماعی مبتنی بر همکاری مشترک بر اساس اعتماد تعمیم یافته میان سرزمین‌های مختلف، اجازه انتقال آب تا شهر را بدون سد شدن مسیر داده و سپس مدیریت آب در میان همه ساکنان شهر تقسیم شده تا ساعات مشخصی از شبانه‌روز به استفاده‌های گوناگون از آب اختصاص یابد و آنگاه آب مسیر خود را تا بخش کشاورزی ادامه می‌دهد.

آب، در تمدن سنتی شهرهای کوبیری، مبنای انسجام اجتماعی است. مخاطرات بی‌آبی در چنان تمدنی به سهولت قابل درک بوده و حتی نوع کشاورزی بر مبنای میزان آبی تعیین می‌شده که پس از عبور از شهر و مصارف شرب و بهداشت می‌توانسته به زمین‌های اطراف شهر برسد. مساله امروز ما اگر عدم مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برابر آب باشد که هست، به دلیل جدا شدن ما از خود آب است که در تمدن قدیم، سوژه‌ی سازنده‌ی حیات و توسعه بود. تغییر نقش آب به ویژه و قطع همکاری تک تک افراد جامعه در مدیریت منابع آب است که سبک زندگی دیگرونی‌ها را بر ساخته است. در این سبک زندگی، جایگاه آب مشخص نیست و اگر استاندارد زندگی پیشینیان عرضه نشود، بحران فزاینده‌ای ما را تا مرز نابودی تمدن خواهد برد. مسیر گردشگری آب در یزد، ارزش آب را پدیدار می‌سازد و برای زندگی امروز از گذشته‌های دور تجربه‌ای بی‌واسطه فراهم می‌آورد. ما راهی برای احیای فرهنگی تمدن کاریزی یافته‌ایم که از روزگار قاجار تا به امروز رو به زوال داشته است (نگ به مقاله: «زوال تمدن کاریزی ایران به روایت سفرنامه‌های بیگانه‌روزگار قاجار»، ۱۳۹۱). مسیر گردشگری آب در یزد، روایت زندگی است. زندگی دیروز ایجاد ما که امروزان را بنا نهاده و به ما درسی برای بقا و واگذاشتن این میراث بزرگ به آیندگان داده است.

■ عباس فقیه خراسانی

مشاور علمی مرکز بین‌المللی قنات و سازه‌های تاریخی آب

ارزش آب در شهرهای کوبیری مقدر است؟ در زمانه‌ی بازاندیشی به مخاطرات محاسبه ناپذیر اقلیمی و بحران فزاینده منابع آب، طراحی مسیرهای گردشگری از میراث بجا مانده از سنت پیشینیان در انتقال و مدیریت منابع آبی می‌تواند یک استراتژی تأثیرگذار برای بازیابی ارزش آب باشد. آب در همان سنت است که با خود ارزش‌های دیداری، شنیداری

و لمسی را به همراه می‌آورد که در طول هزاران سال برای همه افراد جامعه در دسترس بود. تصور کنید که در محل‌های دسترسی به آب، مثل یک پایاب، صدای گذر آب که شنیده می‌شود، دیده شدن آب که از مسیری دور از طریق تونل‌های قنات تا بدانجا رسیده بود و لمس آب که برای رسیدن آن و رسیدن به آن مرارت‌ها تجربه می‌شد، چگونه ارزش‌های آب را به انسان منتقل می‌کرد. درک بی‌واسطه ارزش آب از سوی نیاکان ما بر نوع نگرش و رفتار آنان نیز تأثیر می‌گذاشت. همین انتقال ارزش، مبنای حس مسئولیت‌پذیری نسبت به آب بود. بنابراین، برای مصرف هر قطره از آن آب برنامه‌ریزی می‌شد و این چنین، قنات‌ها در مصرف آب هم به هویت برآمده از تمدن سنتی گره می‌خورد.

تمدن مبتنی بر قنات محصول همکاری انسان و طبیعت است. در مرحله گذار از سنت به صنعتی شدن، روند کاهش مشارکت میان جامعه و آب در تولید فضای اجتماعی به دلیل عدم مواجهه مستقیم با آب در دنیای صنعتی آغاز شد و دیده نشدن آب و شنیده نشدن صدای آن باعث کاهش حس مسئولیت‌پذیری نسبت به آب شد. در دنیای امروز، ما با خود آب سروکار مستقیم نداریم بلکه با شیر آب و با سهولت دسترسی به آب به عنوان یک ابزار مواجه می‌شویم. از طرفی، تمرکزگرایی حکمرانی آب و عدم اجازه مشارکت همگان در فرآیند مدیریت منابع آب هم بر مشکل استفاده غیراصولی از آب در بخش‌های مختلف از کشاورزی تا صنعت و شرب افزوده است. گردشگری آب، فرصت مواجهه مستقیم با آب در سرداب و پایاب و آب انبار است که حکم معابد برای انتقال ارزش آب به انسان را داشته‌اند. تجربه دیدار با آب به ما فرصت دوباره اندیشیدن می‌دهد. فکر کردن به مشقت و مرارت انتقال آب و ارزش‌های فراموش شده آن. حس مسئولیت نسبت به آب را در ما بیدار می‌کند و پس از تجربه یک تور گردشگری آب است که ارزش آب در تمدن گذشته و البته امروز بیش از پیش هویدا می‌شود.

اصولاً هر فرد - به عنوان یک هستنده اجتماعی - در ساخت فضایی که در آن حضور دارد سهیم است. از سوی دیگر آب نیز خود یکی از عوامل ساخت فضای اجتماعی است. مواجهه با آب در یک مسیر گردشگری آبی برای هر فرد می‌تواند تجربه متفاوتی را خلق کند. در همین کنش تعاملی، نوع کارکرد فضا در مسیر شکل می‌گیرد. یک فضای اجتماعی مشارکتی که در طول تاریخ مبتنی بر قنات نیز وجود داشته و حالا در یک تور گردشگری آب بازتولید شده است. امروزه دیگر زندگی شهری فرصت چنین مشارکتی برای تولید فضا را به انسان مدرن نمی‌دهد زیرا ما دیگر با آب مواجهه مستقیم نداریم. این یک تجربه بازاندیشانه است. بازتولید روش شناختی گذشته‌ی موفق برای یافتن راه‌حلی برای امروز. ما همین نوع نگاه بود که طراحی یک مسیر گردشگری آب - های زیرزمینی در شهر میراث جهانی یزد با همکاری مرکز بین‌المللی قنات و سازه‌های تاریخی آبی (ICQHS) و دفتر منطقه‌ای یونسکو در تهران (UTCO) از ماه ژوئن سال ۲۰۲۱ آغاز شد.

یزد، تمدنی شگفت‌انگیز در مرکز فلات خشک ایران که تاریخ آن با افسانه‌ها آمیخته شده، شهری است که هرگز از بی‌آبی به خرابه‌های باستانی مبدل نشد بلکه در طول هزاره‌ها توسعه یافت و به عنوان اولین شهر ثبت شده در فهرست جهانی یونسکو از ایران به مدلی برای زندگی سازگار با طبیعت در جهان تبدیل شد. درباره شکل‌گیری یزد افسانه‌هایی آمیخته با تاریخ وجود دارد چنان‌که ظهور یزد به طور گسترده‌ای به اسکندر مقدونی نسبت داده می‌شود. اولین تحقیق تاریخی باقی‌مانده در مورد جغرافیا و تاریخ یزد با عنوان «تاریخ یزد»، که توسط «جعفر بن محمد بن حسن جعفری» در اواسط قرن نهم - پانزدهم میلادی (۸۴۴ ق / ۱۴۴۰) به رشته نگارش درآمده تاریخ یزد را به پیشنهاد ارسطو به اسکندر مقدونی نسبت می‌دهد که در این نقطه‌ی بیابانی زندانی ساخته شود تا مخالفان در آن محبوس گردند (صفحه ۲۳).

تقریباً تمام کتاب‌های دیگر تاریخ کلاسیک در مورد یزد (نگ: «تاریخ جدید یزد» از «احمد بن حسین بن الکاتب» تألیف در در نیمه دوم قرن نهم / پانزدهم ۸۶۲ هجری قمری / ۱۴۵۷ میلادی)، «جامع مفیدی» اثر «محمد مفید باقی» و «۱۰۸۲ ق / ۱۶۷۱ میلادی» و «جامع جعفری» از «محمد جعفر بن محمد حسین نایینی» در ۱۲۴۵ ق / ۱۸۲۹-۳۰ میلادی، روند ساخت و ساز شهر را به اسکندر نسبت می‌دهند که زندانی در یزد ساخت

بازار رو به رشد گردشگری

افت سطح آب زیرزمینی در سال‌های اخیر وضعیت نگران‌کننده‌ای برای اغلب دشت‌های کشور به همراه داشته است و عوارض و پیامدهای مختلفی به همراه دارد که برآیند آنها، توسعه پایدار مناطق را تحت الشعاع قرار می‌دهد.

استان یزد نیز در افت سطح آب زیرزمینی، کاهش حجم مخزن و بهم خوردن تعادل در بیلان منابع آب متمایز از سایر مناطق کشور نبوده و در صورت تداوم روند فعلی بهره برداری از منابع آب، این استان در آینده در معرض تنش آبی شدید قرار خواهد گرفت. بنابراین لزوم حفاظت از این منابع برای تداوم توسعه حیاتی است و بدون شک هرگونه اقدامی در این خصوص به دلیل در هم تنیدگی مسائل اقتصادی و معیشتی و وابسته به آب چالش‌های زیادی را به دنبال خواهد داشت. توسعه بی‌رویه کشاورزی مهمترین عامل ایجاد مشکلات کنونی آب است. این توسعه بر خلاف طرح آمایش سرزمین و بدون در نظر گرفتن محدودیت‌های کمی و کیفی منابع آب صورت گرفته است. رفتن به سمت معیشت‌های جایگزین، در برون رفت از بحران فعلی و نجات آب کشور اجتناب‌ناپذیر است. لذا همزمان با چاره‌اندیشی برای کشاورزی باید به مزیت‌های موجود در استان نیز پرداخته شود. از جمله این مزیت‌ها می‌توان به ظرفیت بالای گردشگری استان یزد اشاره نمود.

گردشگری به جز دوره‌هایی خاص، همواره بازاری رو به رشد و پول‌ساز بوده که مزایا و منفعت‌های زیادی برای کشورها دارد. گردشگری حداقل ۴ منفعت اقتصادی برای کشورها دارد.

۱. گردشگری خلق شغل می‌کند و نیروی انسانی در بخش‌های مختلف زنجیره آن به استخدام در می‌آیند و این بزرگترین مزیت اقتصادی خواهد بود.

۲. گردشگری مانند بسیاری از فعالیت‌های اقتصادی دیگر نوعی دادوستد عرضه و تقاضا محور است و هر چقدر رونق بیشتری داشته باشد، کسب و کارهای مرتبط با آن به خصوص در صنف‌های خرد را به تحریک وادامی دارد و این امر به شکلی دومینووار به دیگر بخش‌های اقتصادی نیز منتقل می‌شود.

۳. یکی از بهترین مزیت‌های گردشگری امکان توازن منطقه‌ای و دست‌یابی به توسعه پایدار و همه‌جانبه در مناطق دارای ظرفیت رشد است. از این نظر گردشگری یکی از بهترین مسیرها برای جبران عقب‌ماندگی‌ها به خصوص در مناطق دورافتاده است.

۴. یکی از بالاترین ارزش‌افزوده‌ها در میان تمام فعالیت‌های اقتصادی در حوزه گردشگری است. گفته می‌شود سرعت اشتغال در بخش گردشگری ۲۰۵ برابر دیگر بخش‌هاست. از سویی نیز براساس آمارها هر فعالیت و پروژه گردشگری به طور میانگین برای ۱۰ نفر اشتغال‌زایی می‌کند. در بسیاری از کشورها، میزان

درآمدی که از گردشگری به دست می‌آید از مجموع درآمدهای مالیاتی بیشتر است.

جاذبه‌های گردشگری معیار تعیین‌کننده توان طبیعی یک منطقه برای ترویج صنعت گردشگری است. جاذبه‌های گردشگری شامل عوامل طبیعی و همچنین مصنوعات دست‌ساز انسان می‌باشد که همواره بعنوان نخستین عامل جذب گردشگر مطرح بوده است. اهمیت و قدمت جاذبه‌های گردشگری بعنوان عامل توسعه توریسم تا حدی است که بسیاری از مردم بدون این که نگاه آکادمیک و علمی به قضیه گردشگری داشته باشند، جاذبه‌های گردشگری را تنها عامل موفقیت و توسعه توریسم در یک منطقه می‌دانند. گردشگری دارای اشکال مختلف و انواع گوناگونی است که بسته به شرایط محیطی، متفاوت است. از انواع گردشگری می‌توان به گردشگری فرهنگی، گردشگری تاریخی، گردشگری هنری، گردشگری مذهبی، گردشگری روستایی، گردشگری طبیعت‌گردی و اکوتوریسم اشاره کرد. استان یزد به دلیل موقعیت نسبی و همچنین برخورداری از جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی فراوان فرصت بی‌نظیری برای توسعه گردشگری دارد که تاکنون چندان مورد استفاده قرار نگرفته است و در صورت مدیریت اصولی می‌تواند پذیرای گردشگران مختلف باشد.

قنوات و آب انبارهای یزد، یادآور نیوغ مردمان کویرنشین یزد در کشف، استحصال، انتقال و نگهداری آب گرانبها در سرزمینی خشک و کم‌باران می‌باشد. این عناصر از قدیمی‌ترین مهندسی‌های هوشمندانه و روش خردمندانه برای تامین آب مورد نیاز در گذشته بوده است که همچنان در حال بهره‌برداری می‌باشند. قنات و آب انبار و آبادانی که پیرامون آن شکل گرفته است از جنبه‌های مختلف فرهنگی، تاریخی، هنری و... دارای جاذبه می‌باشد که می‌تواند هدف گردشگری خوبی در استان یزد باشد و به توسعه گردشگری در این استان کمک نماید. از سوی دیگر با معرفی نحوه مدیریت آب در گذشته و شیوه سازگاری پیشینیان با شرایط کم‌آبی می‌توان به آگاه‌سازی مردم در زمینه ارزش واقعی آب و فرهنگ صحیح مصرف آب کمک نمود.

استفاده از پتانسیلهای شهرستان گامی موثر در تولید اشتغال و مدیریت مصرف آب

در حال حاضر در سراسر جهان صنعت گردشگری یکی از منابع تولید، درآمد، اشتغال و ایجاد زیرساخت برای رسیدن به توسعه پایدار محسوب می‌شود. علیرغم اینکه ایران از لحاظ میراث تاریخی و فرهنگی جز ۱۰ کشور برتر جهان و از نظر تنوع زیستی جز ۵ کشور جهان قرار گرفته اما تا چند سال پیش رتبه بسیار پایینی در جذب تعداد توریست داشته است. استفاده از این صنعت علاوه بر ایجاد اشتغال و درآمد می‌تواند به عنوان صنعت جایگزین در مناطق دارای پتانسیل گردشگری استفاده گردد.

چرخش برای چرخش زندگی مردم در گذشته

وقتی صحبت از جاذبه‌های گردشگری آب مخصوصاً در استان یزد به میان می‌آید، تصمیم‌گیری راجع به اینکه از کدامین جاذبه سخن بگوییم یا بر کدامین بیشتر تمرکز کنیم، بسیار سخت می‌شود. استان یزد با پیشینه چندین هزار ساله، دارای جاذبه‌های زیادی در زمینه آب است از مقنی و ابزار مقنی‌گری گرفته تا شخصیتی به نام میراب و ساعت‌آبی و یا ماکنی مانند آب انبار، سرداب، پایاب، آسیاب‌آبی و... اما، امروز نویسنده برآن شده است تا چندکلامی هرچند کوتاه در زمینه آسیاب‌آبی و معرفی آسیاب‌آبی تفت بنویسد. آسیاب‌آبی دستگاهی بوده که معمولاً در مکان‌هایی که مسیر قنات از آنجا گذر می‌کرده، تاسیس می‌شد و کارکرد اصلی آن خرد کردن گندم و سایر غلات برای درست کردن آرد بوده است. آسیاب تشکیل شده بود از یک ظرف مخروطی شکل که غلات را در آن می‌ریختند، دوسنگ که بر روی هم قرار داشتند و غلات در وسط آنها ریخته می‌شد. زیر این دوسنگ پره یا توربینی بود که چرخش آن موجب حرکت سنگ اولی می‌شد. زیر این توربین هم سنگی تنومند با استحکام زیاد قرار داشت. آب قنات با سرعت زیادی پره زیرین آسیاب را به چرخش در می‌آورد و چرخش این پره یا به قولی توربین باعث حرکت سنگ روی آسیاب و در نهایت خرد شدن غلاتی که در بین سنگها قرار داشتند، می‌شد.

آسیاب‌آبی تفت (آسیاب گرمسیر تفت) با قدمتی تقریباً ۴۰۰ ساله تا چندین سال پیش توسط فردی به نام حاجی محمد علی فلاح، آسیابانی ۹۰ ساله اداره می‌شد که به صورت موروثی به وی رسیده و شغل آبا و اجدادش بود. سرچشمه آب آسیاب از صادق آباد تفت شروع و پس از گذر از روستای اسلامیه (فراشاه) و تفت به اهرستان یزد ختم می‌شد.

آسیاب‌آبی تفت دارای عمق ۳ متری، مساحت ۹۵ متری و شعاع و تنوره‌ای بین ۲٫۵ تا ۶ متر می‌باشد و به طور متوسط ساعتی ۴۰ تا ۶۰ کیلوگرم گندم را تبدیل به آرد می‌کرد. ساختمان آن از خشت، گل، آجر و سنگ و تنوره آن از آهک، ماسه، گل رس و خاکستر ساخته شده و شامل سه قسمت مردخانه یا نشین بند (محل نشستن آسیابان و وزن کردن گندم و آرد)، پاچال (محل سنگ و وسایل آسیاب) و مال بند یا طولیه (محل بستن حیوانات و انبار گندم) بوده است. امروز چند سالیست حاجی محمد علی فلاح از دنیا رفته است و بعد از او نیز هیچکس نتوانست تولی و اداره دائمی این آسیاب را بر عهده بگیرد. اما هر چه می‌گذرد این آسیاب از رونق خود بیشتر می‌افتد و بیشتر شکل و خاصیت خود را از دست می‌دهد. گویا امروز که نیازهای مردم به طرق دیگری تامین می‌شود، آثار برجای مانده از زحمات و تلاش‌های پیشینیان نیز مشمول گذر زمان می‌شوند. چرخشی که روزگاری چرخش زندگی مردم وابسته به آن بوده است، چند سالیست که دیگر نمی‌چرخد و شهرستان تفت که به خاطر دارا بودن بیش از ۱۸ آسیاب به شهر آسیاب‌های آبی معروف بوده است، در حال از دست دادن میراث پیشینیان خود است.

■ **ایزدپناه**

■ **سید علی اوهب**
رئیس گروه احیاء و تعادل بخشی آبهای زیرزمینی

معرفی شرکت

مرکز بین‌المللی قنات و سازه‌های تاریخی آبی

مرکز بین‌المللی قنات و سازه‌های تاریخی آبی یک مؤسسه تحقیقاتی آب وابسته به یونسکو می‌باشد که فعالیت‌های خود را تحت نظارت این سازمان انجام می‌دهد. در ابتدا دولت جمهوری اسلامی ایران به طور رسمی طرح کاملی را برای ایجاد مرکز بین‌المللی قنات و سازه‌های تاریخی آبی در یزد تحت نظارت سازمان یونسکو، ارائه داد که در نهایت همزمان با سی و دومین اجلاس عمومی یونسکو به تصویب رسید. بر اساس این تأییدیه، موافقتنامه ایجاد این مرکز توسط مدیر کل یونسکو و وزیر نیرو در ۶ فروردین ۱۳۸۴ به امضا رسید. پیرو این موافقتنامه، سازمان اصلی مرکز در یزد، در محل مجتمع ادارات بنا شد. این ساختمان با مساحت ۲۰۰۰ متر مربع در مرکز شهر یزد واقع است و توسط برخی از مراکز پژوهشی دیگر احاطه شده است. این بنا از یک سقف گنبد مانند و یک ساختمان هشت ضلعی با یک حوض سنتی در وسط آن برخوردار است که برای بازدیدکنندگان یادآور پایاب قنات هانیز می‌باشد.

فعالیت‌ها:

تمرکز این مرکز بر روی فعالیت‌های زیر می‌باشد:

۱. تحقیقات
۲. آموزش
۳. انتقال فناوری
۴. برگزاری گردهمایی‌های علمی
۵. انتشار کتب علمی
۶. همکاری با سایر سازمان‌های زیربنا

اهداف و مأموریت‌ها

مأموریت اصلی مرکز بین‌المللی قنات و سازه‌های تاریخی آبی عبارتست از: بازشناسی سیستم قنات، حفظ و انتقال دانش و تجربیات، ارتقاء سطح اطلاعات در مورد تمامی ابعاد فن آوری قنات و سایر سازه‌های تاریخی آبی به منظور تحقق توسعه پایدار در مناطقی که نظام‌های تولید مبتنی بر منابع آب زیرزمینی می‌باشد.

مأموریت دیگر مرکز، توسعه و بهبود فعالیت‌های پژوهشی برای حفظ و نگهداری قنات‌ها به منظور نیل به اهداف توسعه پایدار می‌باشد که از طریق همکاری‌های بین‌المللی و انتقال دانش و فن آوری جهانی امکان پذیر می‌گردد. انتقال چنین تجربیات ارزشمندی که نتیجه تلاش‌های بی‌وقفه نسل‌های متمادی می‌باشد امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است که تاکنون غفلت از این تجربیات باعث از میان رفتن بخش زیادی از میراث نیاکانمان شده است. بنابراین به رسمیت شناختن، ثبت نمودن میراث و انتقال این تجربیات گرانمایه از اساسی‌ترین وظایف این مرکز می‌باشد.

حفظ ارزش‌های فرهنگی در چارچوب آثار مادی و معنوی از دیگر اهداف مهم این مرکز است. آب، فرهنگ، بشریت و تمدن به گونه جدایی‌ناپذیری در یکدیگر تنیده شده‌اند. قنات و سازه‌های تاریخی آبی و جوامع بشری از دیرباز عمیقاً تحت تأثیر یکدیگر قرار داشته‌اند. بنابراین با توجه به این تعاملات، بایستی علاوه بر توجه به سازه‌های تاریخی آبی، به ارزش‌های فرهنگی آن‌ها نیز توجه ویژه‌ای گردد.

حقوق عمومی و مدیریت مصرف آب

چالش‌های مهم حقوق آب در ایران

حقوق رشته‌ای اجتماعی است که با هدف وضع قواعد مناسب، علاوه بر تامین نظم مورد انتظار جامعه، روابط ذی‌مدخلان و ذینفعان را در یک بستر مناسب و برای تحقق یک عدالت نسبی نهادینه می‌سازد. بر این مبنا با تقسیم‌بندی به شاخه‌های مختلف، سعی در بسترسازی مناسب برای حل معضلات اجتماعی آن بخش دارد. حقوق آب که روزگاری حتی در بین دانشمندان این رشته به رسمیت شناخته نمی‌شد، هم‌اکنون به عنوان یکی از رشته‌های نوپای حقوق، در زیر شاخه حقوق عمومی سعی دارد پدیده‌های اجتماعی را به نحوی سامان بخشد که علاوه بر رعایت حقوق فردی، حقوق اجتماعی را تحت پوشش قرار دهد. با این وجود بنا به دلایل مختلف در کشور ما از قدمت چندانی برخوردار نیست.

اگر بخواهیم از دیدگاه حقوقی یک تقسیم‌بندی در خصوص مسائل مهم حقوقی آب‌ها ارائه دهیم، ناچاریم که این امر را به دو بخش مهم و کلان تقسیم‌بندی کنیم.

بخش اول را باید از ابتدای دوره قانونگذاری نوین در ایران از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۳۴۷ بدانیم. در این بازه زمانی مسائل مطروحه در باب آب و نظام مالکیت، نظام بهره‌برداری و نظام فنی و مهندسی و نظام بازار اقتصادی آن تابع ضوابط حقوق خصوصی و بالخصوص ضوابط مورد عمل قانون مدنی بوده است. در این دوره ی تاریخی هرگونه روابط حاکم بر آب و منابع آبی اعم از سطحی و زیرسطحی، تابع این نظام قانونی بوده است. بررسی این نظام بالتبع نیازمند دانستن شاکله‌های حاکم بر روابط حقوق خصوصی است. در این نظام قانونی، اصل بر عدم دخالت دولت و عدم حکمرانی بر منابع آبی است. هرچند این نظام از جهات گوناگون بر حقوقدانان کشور ما آشکار است؛ اما

بلحاظ تخصصی در باب حقوق آب، هیچ مطالعه خاصی در حقوق خصوصی صورت نگرفته است.

بخش دوم بستر مطالعاتی حقوق آب را می‌توان به دهه ۴۰ هجری شمسی به عنوان نقطه عطف و نقطه آغازین این رشته تلقی نمود. در آن دوره مشاور حقوقی وزیر آب و برق با رویکرد تدوین مقررات بخش آب و بازنگرایی در منطق قانونی حاکم (تغییر قوانین مدنی در بخش آب و اعلام ملی کردن آب در ایران) مبادرت به مطالعه متون فقهی و غربی موجود نموده و یک دوره کتاب حقوق آب را تدوین و منتشر می‌نماید.

این کتاب‌ها، مورد توجه قانونگذار قرار گرفته و با همان رویکرد در سال ۱۳۴۲ در ابتدا وزارت آب و برق تشکیل و بعد از ۵ سال، قانون ملی شدن آب به تصویب می‌رسد. از آن تاریخ، این رشته در نظام حقوقی به شکل نوین مطرح و روز به روز توسعه و گسترش یافته است. در این بخش ما شاهد تغییر رویکرد قانونگذاری از اصول حاکم بر حقوق خصوصی به سمت الزامات مندرج در حقوق عمومی می‌باشیم.

همان‌گونه که می‌دانیم مهمترین عنصر در مباحث حقوق عمومی، محوریت دولت و یا حاکمیت در تنظیم روابط اجتماعی است. در این فضا دولت به عنوان حکمران و مردم به عنوان شهروند بایستی در ذیل قواعد مرتبط به ایفای نقش خود بپردازند.

این امر با آغاز اعلام ملی کردن آب در ایران، عملیاتی شد و تا به امروز همین رویکرد وجود دارد. در این نوع رویکرد، هرگونه اعمال حاکمیت بر منابع آبی به وسیله دولت صورت گرفته و افراد بایستی برای استفاده از آب یا هرگونه مداخله در منابع آبی از دولت تحصیل اجازه نمایند. در این باب تنها استثنائی که وجود دارد؛ فقط حق مکتسبه‌ای است که در گذشته برای صاحبان حقوق شناسائی و تثبیت شده باشد. در این نظام، دولت صاحب اختیار و حکمران آب محسوب و شهروندان بایستی با اخذ پروانه از آب بهره‌برداری نمایند.

ادامه در نشریه بعدی ...

■ سید ابوالفضل میردهقانی تفتی
سرپرست مدیریت حقوقی